

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/19>

Застрожнікова К. С.

Академія адвокатури України

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У статті здійснено цілеспрямоване порівняльно-правове дослідження кримінального провадження в умовах особливого правового режиму, з акцентом на надзвичайний та воєнний стан. Проаналізовано зарубіжні правові підходи до організації кримінального провадження під час кризових станів, зокрема у Франції, Польщі, Німеччині, Казахстані, Ірландії, США, Великій Британії, країнах Балтії та Азербайджані. Основну увагу приділено тому, як законодавство зарубіжних держав реагує на виклики, що пов'язані з необхідністю забезпечити безперервність кримінального провадження в умовах надзвичайних ситуацій. Розкрито їх ключові елементи та виявлено можливості для імплементації найкращих практик у національну правову систему України. Зазначено, що в умовах особливого періоду держави нерідко вдаються до суворих правових заходів, які, попри задекларовану мету зміцнення публічного порядку, істотно обмежують фундаментальні права особи.

Підкреслено, що попри різні історико-правові системи, більшість держав передбачають спеціальні процедури на період особливого режиму: створення окремих кримінальних або військових судів, спрощення форм досудового розслідування, обмеження строків судового контролю, можливість дистанційної участі підозрюваного та обвинуваченого, а також посилення наглядових функцій прокуратури. Водночас підкреслюється необхідність забезпечення мінімальних процесуальних гарантій і дотримання вимог міжнародних стандартів у сфері прав людини під час особливого періоду.

Акцентовано увагу на нормативній модернізації кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав з метою посилення національної безпеки через загрози тероризму. Зроблено висновок, що попри відсутність у більшості правових систем комплексного нормативного регулювання особливого режиму кримінального провадження, окремі країни ефективно забезпечують адаптацію процедур через гнучкі конституційні, законодавчі та інституційні інструменти.

Ключові слова: кримінальне провадження, особливий правовий режим, права людини, правова адаптація, процесуальні обмеження, судовий контроль.

Постановка проблеми. Сучасна правова реальність дедалі частіше формує ситуації, за яких функціонування інститутів державної влади відбувається в умовах особливих правових режимів. Збройні конфлікти, терористичні акти, масові заворушення, надзвичайні техногенні або природні катастрофи змушують держави тимчасово обмежувати певні права і свободи людини, коригувати публічні повноваження та адаптувати дію загального законодавства до кризового контексту. Однією з найбільш уразливих у таких обставинах є кримі-

нальне провадження, яке за своєю суттю вимагає максимальної стабільності, дотримання процесуальних гарантій та прав людини.

З огляду на це, особливі правові режими, такі як надзвичайний чи воєнний стан, викликають численні виклики для кримінальної юстиції, оскільки передбачають потенційне звуження прав певних учасників кримінального провадження. Разом із тим міжнародні стандарти у сфері прав людини вимагають, щоб навіть у кризових умовах діяли обмеження, які є пропорційними, обґрун-

тованими, тимчасовими та передбаченими законом. Багато зарубіжних країн уже мають певні нормативно оформлені моделі такого правового реагування, які дають змогу зберегти баланс між імперіум держави та фундаментальними правами особи навіть під час надзвичайних обставин.

У цьому контексті постає науково-практична проблема, яка полягає в необхідності вивчення та критичного аналізу зарубіжних підходів до регулювання кримінального провадження в умовах особливих правових режимів, а також в оцінці можливостей їх адаптації до національного законодавства. Зокрема, вимагає переосмислення обсяг процесуальних гарантій, межа допустимих обмежень, а також роль суду в забезпеченні справедливої правосуддя під час надзвичайних ситуацій.

Таким чином, дослідження зарубіжних моделей кримінального провадження в умовах особливих правових режимів є необхідним кроком для вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства та забезпечення його відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини навіть за умов кризового стану державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні ці питання вивчали Л. К. Байрачна, В. О. Голуб, Д. Д. Гриньо, Ю. О. Загуменна, С. О. Кузніченко, О. В. Лазукова, В. М. Маркелова, О. В. Носенко, І. Ю. Хила, П. В. Шевчук та ін. Разом з тим дослідження національного законодавства України, літературних джерел дозволяє стверджувати, що сучасний етап вирішення вищезазначених проблем вимагає якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження зарубіжних моделей нормативного регулювання кримінального провадження в умовах дії особливих правових режимів, а також виявлення можливих напрямів правового впливу на кримінальне процесуальне законодавство України з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на складну правову природу режимів функціонування держави, надзвичайно важливим є ґрунтовне осмислення підходів зарубіжних країн до нормативного регулювання кримінального провадження в умовах дії таких режимів. У науковій доктрині дедалі більше утверджується думка, що ефективність кримінальної юстиції в умовах загрози державній безпеці залежить від здатності правової системи адаптувати процесуальні механізми до

кризових обставин без порушення базових засад прав людини. Саме тому ключового значення набуває системний аналіз зарубіжного законодавства, спрямований на виявлення структурно схожих та змістовно релевантних моделей регулювання кримінального провадження в умовах дії надзвичайного або воєнного стану. Як слушно зазначила В. М. Маркелова кожній країні притаманні свої історичні та національні традиції, які впливають на модель кримінального процесу, його пріоритети та розвиток. Кожна держава має вибір цінностей, захист яких є пріоритетним з точки зору її правової ідеології. Це відображається в правовому регулюванні та забезпеченні фундаментальних прав та свобод людини [1, с. 183].

Особливе значення має питання наявності або відсутності спеціалізованих норм у кримінальному процесуальному законодавстві зарубіжних держав, що регламентують порядок здійснення кримінального провадження в умовах особливого правового режиму. Проведений нами науковий аналіз доводить, що кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн демонструє різноманітні підходи щодо розв'язання цієї проблеми – від формалізованого закріплення певних норм, які регулюють особливий режим кримінального провадження, до застосування загальних адаптаційних механізмів без прямого нормативного відображення. Лише в законодавстві декількох країн наявна певна тенденція до спеціального нормативного врегулювання особливого режиму кримінального провадження, що свідчить про перевагу легістичної моделі організації процесу. Так, кримінальне процесуальне законодавство Франції має багаторівневий підхід до регламентації надзвичайних процесуальних форм, що активуються в умовах війни, терористичної загрози або запровадження надзвичайного стану. Згідно з ч. 1 ст. 699 КПК Франції, у випадку оголошення війни негайно створюються військові суди, які наділяються юрисдикцією щодо злочинів, пов'язаних із воєнними діями. Крім того, ст. 700 КПК Франції передбачено створення в разі проголошення облогового або надзвичайного стану територіальних судів Збройних сил, порядок діяльності та компетенція яких визначаються Кодексом військової юстиції Франції. Зазначена система вказує на наявність паралельної юрисдикції, що діє виключно в умовах особливого режиму та чітко відмежовується від загального судового порядку.

Особливий аспект правового регулювання під час особливого режиму мають кримінальні провадження у Франції, які стосуються розслідування та

розгляду терористичних злочинів. У Книзі IV КПК Франції, присвяченій спеціальним процедурам, у главі XV (ст.ст. 706-16 та ст. 706-24) міститься повноцінний нормативний комплекс щодо порядку проведення досудового та судового провадження в справах про тероризм. Згідно з цими положеннями виключна компетенція в розслідуванні терористичних злочинів надається прокурору та слідчому судді Парижа, що свідчить про централізовану модель розслідування. У справах, у яких підозрюваним є неповнолітній, розслідування здійснюється прокурором та суддею у справах неповнолітніх (ст. 706-17). У виняткових ситуаціях, а саме з міркувань безпеки, допускається зміна територіальної підсудності, щодо якої ухвалює рішення голова Паризького апеляційного суду за спеціальною процедурою. Рішення щодо такої зміни підсудності вважається остаточним та не підлягає оскарженню (ст. 706-171) [2].

Серед країн пострадянського простору заслуговує уваги кримінальне процесуальне законодавство Казахстану, яке не містить спеціальних норм, які безпосередньо регламентують порядок проведення кримінального провадження в умовах особливого періоду, але певні загальні норми закону передбачають можливість адаптувати кримінальне провадження до надзвичайних ситуацій, забезпечуючи при цьому баланс між дотриманням прав людини та ефективністю правозастосування. Так, п. 4 ч. 1 ст. 45 КПК Казахстану передбачена можливість зупинення судового провадження в справі та переривання строків досудового розслідування в разі виникнення непереборної сили, яка тимчасово унеможливило подальше провадження в кримінальній справі [3]. Хоча зазначена норма не містить згадки про надзвичайний стан такі обставини можуть передбачати ситуації, спричинені надзвичайними подіями, що перешкоджають нормальному перебігу кримінального провадження.

З погляду доктринального розуміння граничних умов допустимого обмеження процесуальних прав у період кризових обставин важливими є норми, передбачені п. 6 ч. 4 ст. 131 КПК Казахстану. Згідно з цими нормами особу можна затримати за підозрою в учиненні злочину на строк, який не перевищує сорок вісім годин, а неповнолітню особу – не більше ніж як двадцять чотири години. Крім того передбачено випадки, за яких допускається затримання особи на строк не більше як сімдесят дві години в разі неможливості забезпечити своєчасне її доставлення до слідчого судді через віддаленість або відсутність належних шляхів сполучення, а також у разі запро-

вадження надзвичайного стану або виникнення надзвичайної ситуації. Норми ст. 131 КПК Казахстану передбачають, що навіть за умов дії надзвичайного стану не допускається повне усунення судового контролю за затриманням, проте існує можливість тимчасового та пропорційного відступу від звичайного строку доставлення особи до суду. Отже, законодавче формулювання цієї норми свідчить про наявність розумного балансу між необхідністю забезпечення правопорядку та обов'язком дотримання процесуальних гарантій. У доктринальному розумінні таку модель можна охарактеризувати як «інкорпорована дерогація», тобто такий підхід, за якого умови надзвичайного правового стану заздалегідь інтегровані в загальні процесуальні норми без запровадження окремого спеціального нормативного регулювання.

Важливим прикладом процесуальної адаптації кримінального провадження до умов дії особливих правових режимів також є норма ст. 134 КПК Казахстану, яка регламентує спеціальний порядок визначення місць утримання затриманих осіб під час дії надзвичайного стану. Дана норма передбачає, що затримані під час дії надзвичайного стану за підозрою в учиненні кримінального правопорушення можуть утримуватися в приміщеннях, пристосованих для таких цілей, які визначено комендантом місцевості [3]. Законодавець, розробляючи таку норму, передбачив певну гнучкість системи тимчасового тримання з метою забезпечення безперервності правоохоронної діяльності навіть у критичних умовах, за яких звичайна інфраструктура може стати недоступною, зруйнованою чи перевантаженою. З погляду наукової доктрини, такий підхід формує альтернативну модель ізоляції підозрюваних, що ґрунтується не на традиційних процесуальних механізмах, а на принципах воєнно-адміністративного управління, у межах якого ключову функцію виконує орган військово-цивільного контролю – комендант місцевості.

Зауважимо, що з метою формування єдиної судової практики Верховний Суд Республіки Казахстан у постанові від 6 травня 2020 р. № 9 «Про затвердження Роз'яснення № 1 з окремих питань судової практики у зв'язку із запровадженням надзвичайного стану» чітко пояснює сутність та ознаки надзвичайного стану, а також порядок обчислення строків тримання під вартою підсудних та інших строків у кримінальних справах, провадження за якими призупинено судами у зв'язку із запровадженням надзвичайного стану [4].

Вищезазначене доводить, що в законодавстві Казахстану формально закріплено межі процесу-

ального реагування держави в умовах надзвичайної ситуації як гарантії проти свавільного поводження та надмірного обмеження свободи особи. Таким чином, навіть у межах уніфікованої кодифікації можлива процесуальна адаптація законодавства до кризових сценаріїв, яке при цьому залишається контрольованим та співмірним з конституційними стандартами.

У законодавствах більшості європейських держав застосовується інший підхід, за якого спеціальне регулювання кримінального провадження в надзвичайний період зазвичай відсутнє, але правозастосовна практика використовує гнучкі адаптаційні механізми, ґрунтуючись на конституційних нормах та спеціальних законах. Прикладом, КПК Естонії, Литви, Ірландії не містять окремих положень, які б визначали порядок проведення кримінального провадження під час особливого періоду. Разом з тим у випадку виникнення надзвичайної ситуації передбачено застосування комбінації законодавчих інструментів відповідно до конституції та нормативно-правових актів судової влади, що тимчасово впливає на процесуальні процедури.

Заслуговує уваги порядок адаптивного реагування на загрози під час особливого періоду в системі кримінального провадження Ірландії. Зокрема, законодавством даної країни передбачено функціонування інституційно унікальної форми реалізації особливого процесуального порядку, а саме Спеціального кримінального суду (Special Criminal Court), який було створено на підставі Закону «Про злочини проти держави» 1939 р. [5]. Суд забезпечує розгляд особливої категорії справ підвищеного ризику в умовах загроз національній безпеці. Дана модель свідчить про інституціональну здатність національної правової системи Ірландії створювати альтернативні юрисдикційні механізми, які, залишаючись поза межами основного кримінального процесуального законодавства, виконують функцію правового реагування на надзвичайні виклики.

Під час вивчення нормативних моделей реагування на загрози в умовах особливого періоду доречно приділити увагу правовій конструкції у Балтійських країнах. Незважаючи на відсутність у законодавстві цих країн окремого спеціалізованого кримінального процесуального регламенту, який би повністю враховував специфіку кримінального провадження в умовах воєнного чи надзвичайного стану, національна правова система містить інтегровані механізми обмеження особистої свободи, що набирають чинності за винятко-

вих обставин. Так, у КПК Естонської Республіки відсутні розділ чи статті, спеціально присвячені реалізації кримінального провадження в умовах особливого періоду. Водночас у Законі «Про надзвичайний стан» закріплено механізми реагування за таких умов. Відповідно до ст. 29 даного Закону за умов виникнення надзвичайного стану особа, підозрювана в учиненні злочину, може бути затримана без дозволу суду до складання обвинувального акта або початку переговорів про мирову процедуру, але не більше ніж на сім днів. У випадку затримання підозрюваного під час надзвичайного стану орган слідства складає відповідну постанову (про затримання), про що повідомляє прокурора протягом 48 годин; зі змістом такої постанови підозрюваний ознайомлюється під розписку. Допит підозрюваного мають здійснити впродовж трьох днів з моменту затримання [6, с. 1; 7, с. 136, 137]. В Естонії у випадку дії надзвичайного стану Голова Верховного Суду Естонії має право змінювати територіальну підсудність розгляду кримінальних справ і справ про проступки (ст. 30 Закону Естонії «Про надзвичайний стан») [6, с. 1]. Крім того, даний Закон регламентує порядок інформування прокурора, фіксації дій органів досудового розслідування, обов'язковість вручення копії постанови про затримання під підпис та інші дії. Цей механізм не ґрунтується на положеннях КПК, однак реалізується в межах загальної юрисдикції та у зв'язку з конституційною доктриною пропорційності обмеження прав.

Схожі нормативні положення має законодавство Литовської Республіки. Так, відповідно до ч. 6 ст. 25 Закону Литви «Про воєнний стан», співробітники спецслужб мають право затримувати осіб на строк не більше 48 годин, якщо стосовно таких осіб наявна інформація про те, що їхні дії становлять загрозу національній безпеці. Стосовно іноземця, затриманого на цій підставі, якщо це необхідно для прийняття рішення, визначеного правовими актами, що регулюють правовий статус іноземців, орган досудового розслідування може звернутися до місцевого районного суду за місцем перебування іноземця на території Литви з проханням затримати його більше ніж на 48 годин, але не довше, ніж це необхідно для ухвалення рішення, зазначеного в правових актах, що регулюють правовий статус іноземців. За умов дії воєнного стану військовослужбовці збройних сил Литви мають право затримувати осіб, які не виконують обов'язкових розпоряджень військовослужбовців або підозрюються в учиненні кримінального чи адміністративного правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 13 Закону Литви «Про

воєнний стан»). Осіб, затриманих військовослужбовцями, невідкладно, але не пізніше ніж протягом 48 годин, передають до компетентних органів, які здійснюють розслідування законності діяльності затриманих осіб (ч. 4 ст. 13 Закону Литви «Про воєнний стан») [8, с. 1]. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону Литви «Про воєнний стан», офіцери органів кримінального розшуку, прокурор, працівники органів досудового розслідування, офіцери розвідки, якщо це необхідно для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування, розвідувальної чи контррозвідувальної діяльності, а також військовослужбовці Збройних Сил, якщо це необхідно для досягнення цілей воєнних дій, мають право в будь-який час доби проникати в житло особи без згоди мешканця [8, с. 1].

Описані вище підходи відображають збалансовану модель тимчасового звуження обсягу реалізації прав і свобод особи, що впроваджується в межах чинного національного правопорядку без потреби в суттєвій реформі чи кардинальному перегляді системи кримінального процесуального законодавства.

Кримінальне процесуальне законодавство Азербайджанської Республіки також містить адаптаційні норми, що дозволяють забезпечити функціонування правосуддя в кризових умовах. Зокрема, ст. 51² КПК Азербайджану прямо передбачає можливість проведення процесуальних дій із використанням відеозв'язку. Законодавець уточнює, що такі засоби можуть застосовуватися у випадках природних чи техногенних катастроф, епідемій, надзвичайних ситуацій або дії непереборної сили [9]. Такий нормативний підхід забезпечує безперервність правосуддя навіть за умов фізичної недоступності судових установ чи загроз для життя учасників провадження.

Крім можливості дистанційного провадження, ст. 51¹ КПК Азербайджану регламентує порядок ведення кримінального судочинства в електронному форматі, що спрощує процедуру подання документів, участі в засіданнях і комунікації із судом за допомогою захищених цифрових платформ. Ця модель набуває особливої значущості за умов дії надзвичайного стану, коли особиста присутність у суді є ускладненою або неможливою. Запровадження електронного судочинства свідчить про поступову цифрову трансформацію кримінальної юстиції, яка водночас зберігає фундаментальні процесуальні гарантії.

У частині 2 ст. 23 КПК Азербайджану передбачено принципову норму щодо заборони створення надзвичайних судів. Це положення узгоджується

з вимогами ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та слугує захистом принципу незалежності судової влади, а також гарантією справедливого судового розгляду за будь-яких обставин. Зазначена норма виключає можливість створення спеціалізованих судових інституцій поза межами законодавчо визначеної процедури, що є гарантією проти узурпації влади.

Існують країни, у яких нормативна регламентація особливого режиму кримінального провадження в умовах надзвичайного або воєнного стану будується виключно на конституційному рівні. Прикладом такого підходу в країні є Федеративна Республіка Німеччина, у якій відповідні положення містяться в Основному законі (Grundgesetz, GG). Зокрема, ст. 104 GG гарантує процесуальні права особи в разі обмеження її свободи, передбачаючи, що будь-яке позбавлення свободи має бути санкціоноване судом та перебувати під контролем судової влади в межах чітко визначених строків. Разом з тим у виняткових ситуаціях, пов'язаних із запровадженням стану оборони (Verteidigungsfall), ст. 115c GG допускає тимчасове відхилення від загальних процедурних вимог, зокрема щодо строків доставлення затриманих до суду та порядку ухвалення рішень про тримання під вартою. У разі неможливості забезпечити судовий розгляд у передбачені законом строки, термін затримання особи може бути продовжений до чотирьох днів без рішення суду [10].

Принципово важливим є те, що, попри конституційно визначену можливість запровадження «екстраординарного» процесуального режиму, КПК Німеччини (Strafprozessordnung, StPO) не містить окремого розділу чи спеціальних процедурних норм, які б докладно регулювали порядок проведення кримінального провадження в умовах надзвичайного або воєнного стану. Це свідчить про домінування в німецькій правовій системі концепції верховенства конституційного механізму реагування, який допускає тимчасове обмеження процесуальних гарантій лише за умови наявності конституційно санкціонованого режиму особливого періоду. Такий підхід забезпечує дерогацію, що здійснюється в межах контрольованого інституційного порядку, без потреби створення паралельних процесуальних структур чи виняткових процесуальних юрисдикцій.

Доречно зауважити, що впродовж останніх десятиліть, у відповідь на зростання терористичних загроз, гібридних викликів та транснаціональної нестабільності, більшість держав – особливо демократичного світу – здійснили

нормативну модернізацію з метою посилення національної безпеки. Зокрема, спостерігається тенденція до розроблення і впровадження комплексних нормативно-правових актів антитерористичної спрямованості, які в наукових колах отримали назву «антитерористичні пакети». Ці нормативні документи здебільшого регулюють застосування кримінально-правових, оперативно-розшукових, прикордонних та адміністративних заходів і формують правову основу для превентивного реагування на загрози надзвичайного масштабу. Яскравим прикладом такого підходу є США, де в інтересах національної безпеки, було ухвалено USA Patriot Act of 2001, згідно з яким федеральні органи влади безпрецедентно отримали широкі повноваження у сфері спостереження, збору персональних даних, перехоплення комунікацій та доступу до фінансової інформації, навіть без судового дозволу [11]. Незважаючи на те, що в подальшому ці повноваження було частково обмежено, низка положень даного закону залишилася чинною, зокрема щодо нагляду за іноземними особами, які підозрюються в причетності до терористичної діяльності [12]. Важливим елементом екстраординарного правового механізму в США є інститут військових трибуналів, що створюються для розгляду справ проти осіб, обвинувачених у зв'язках з терористичними угрупованнями. Судовий процес у цих трибуналах не гарантує повного дотримання процесуальних гарантій, передбачених Конституцією США, що викликає суттєву критику у правозахисній спільноті. Основним місцем діяльності таких трибуналів стала в'язниця Гуантанамо, умови утримання в якій неодноразово визнавалися міжнародними інституціями як такі, що протирічать стандартам гуманного поводження [13].

У відповідь на подібні загрози Велика Британія ухвалила у 2001 р. Anti-terrorism, Crime and Security Act, який надав право безстроково затримувати іноземних громадян без офіційного висунення обвинувачення [14]. Це положення стало предметом судового розгляду в справі *A v. Secretary of State for the Home Department* [15], у якій Палата лордів визнала порушення статей 5 і 14 ЄКПЛ у частині незаконного позбавлення волі та дискримінації. У результаті уряд Великої Британії був змушений переглянути існуючі підходи до антитерористичної політики, що стало результатом запровадження системи «контрольних ордерів» (control orders). Такі ордери дозво-

ляли обмежувати пересування, зв'язки та комунікацію осіб без пред'явлення обвинувачення, але виключно на підставі судового рішення.

Крім того, у 2016 р. в Польщі було ухвалено Закон «Про боротьбу з тероризмом» [16]. Даний нормативний документ значно розширив повноваження органів правопорядку в частині превентивного спостереження, доступу до інформації та затримання осіб, які підозрюються в причетності до терористичної діяльності. Зокрема, закон дозволяє утримання особи без пред'явлення обвинувачення строком до 14 діб, що суттєво відступає від загально-прийнятих норм кримінального провадження. Крім того, закон наділяє слідчих правом отримувати безпосередній доступ до метаданих та санкціоновано доступ слідчих органів до телекомунікаційних метаданих без отримання дозволу суду. Така законодавча норма фактично знижує рівень судового контролю за проведенням оперативно-розшукових заходів.

Наведені вище приклади демонструють, що в умовах особливого періоду держави нерідко вдаються до суворих правових заходів, які, попри задекларовану мету зміцнення публічного порядку, істотно обмежують фундаментальні права особи. Як справедливо зауважує О. В. Лазукова, численні законодавчі ініціативи, ухвалені останніми роками у відповідь на загрози тероризму та екстремізму, фактично перетворили держави в країни, у яких права людини обмежуються під приводом їх захисту, а заходи підвищеної безпеки, які спочатку позиціонувалися як тимчасові, набувають сталого характеру, незважаючи на задеклароване прагнення дотримуватися міжнародно-правових стандартів прав людини під час надзвичайних ситуацій [17, с. 79]¹. Вважаємо, що попри широке нормативне охоплення, згадані антитерористичні законодавчі ініціативи не формують автономної, логічно узгодженої процесуальної системи, яка б забезпечувала уніфікований і контрольований режим кримінального провадження в особливий період. У переважній більшості випадків ці заходи реалізуються в межах чинної процесуальної системи без формального запровадження відступу (дерогації) від базових засад кримінального провадження.

Висновки. На основі узагальнення міжнародного досвіду та аналізу кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав,

¹ Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харків, 2018. С. 79 (276 с.)

можна дійти висновку, що кримінальне провадження в умовах особливого періоду постає як складна юридична конструкція, яка функціонує в контексті динамічного балансу між потребами державної безпеки та вимогами верховенства права. У більшості країн загалом відсутнє системне нормативне регулювання особливого режиму провадження, проте деякі з них здатні забезпечити її адаптацію через гнучкі конституційні, законодавчі та інституційні механізми. Водночас держави з жорсткішою легістичною традицією, зокрема Казахстан чи Франція, вда-

ються до формального нормативного закріплення відповідних процедур, що з одного боку, сприяє передбачуваності правозастосування, а з іншого – вимагає особливо ретельного моніторингу дотримання міжнародних стандартів прав людини. Таким чином, ключовим завданням сучасної кримінальної юстиції в умовах особливого періоду є формування нормативно вивіреного механізму обмеження прав, що не порушує їх сутності, а забезпечує ефективність державної реакції на кризові загрози в межах демократичної правової держави.

Список літератури:

1. Маркелова В. М. Обмеження права власності під час кримінального провадження: теорія та сучасна практика : дис. ... д-ра філософії. Ірпінь, 2024. 285 с.
2. Code de procédure pénale. France. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=362627.
3. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 4 лип. 2014 р. № 231-V (зі змінами та доповненнями станом на 24 лип. 2023 р. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=966;-29#pos=966;-29).
4. Постанова пленарного засідання Верховного Суду Республіки Казахстан від 6 травня 2020 року № 9 «Про затвердження Роз'яснення № 1 з окремих питань судової практики у зв'язку із запровадженням надзвичайного стану». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34817340&pos=4;-106#pos=4;-106.
5. Offences Against the State Act, 1939. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1939/act/13/enacted/en/html>.
6. Erakorralise seisukorra seadus. Vastu võetud 10.01.1996. Avaldamismärge RT I 1996, 8, 165. Hetkel kehtiv. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/ErSS>.
7. Шевчук П. В. Заходи забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів : дис. ... канд. юрид. наук. Кропивницький, 2024. 285 с.
8. Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. Įstatymas Nr. 1001010ISTAI-1721. Lietuvos Respublikos Seimas. Įstatymas paskelbtas: Žin. 2000, Nr. 52-1482, i. k. 1001010ISTAI-1721. Galiojanti suvestinė redakcija. e-tar.lt. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C70309CDEB7B/asr>.
9. Кримінально-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки (затверджений Законом Азербайджанської Республіки від 14 лип. 2000 р. № 907-IQ) (зі змінами та доповненнями станом на 27 груд. 2024 р.). https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11597.
10. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0580.
11. Electronic Privacy Information Center (EPIC). Patriot Act. URL: <https://epic.org/issues/surveillance-oversight/patriot-act/>
12. Time. How 9/11 Radically Expanded the Power of the U.S. Government. URL: <https://time.com/6096903/september-11-legal-history/>
13. Amnesty International. Military commissions - Guantánamo. URL: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/08/amr510142006en.pdf>.
14. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents>.
15. A v Secretary of State for the Home Department [2004] UKHL 56. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/A_v_Secretary_of_State_for_the_Home_Department.
16. Ustawa o działaniach antyterrorystycznych z dnia 10 czerwca 2016 r. URL: <https://surl.li/sdgdhd>
17. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 276 с.

Zastrozhnikova K. S. CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES: FOREIGN MODELS AND DIRECTIONS OF LEGAL INFLUENCE

The article provides a targeted comparative legal study of criminal proceedings under special legal regimes, with a focus on states of emergency and martial law. It analyses foreign legal approaches to the organisation of criminal proceedings during crises, particularly in France, Poland, Germany, Kazakhstan, Ireland, the United

States, Great Britain, the Baltic states and Azerbaijan. The main focus is on how the legislation of foreign states responds to the challenges associated with the need to ensure the continuity of criminal proceedings in emergency situations. Their key elements are revealed and opportunities for implementing best practices in the national legal system of Ukraine are identified. It is noted that in special circumstances, states often resort to severe legal measures which, despite their declared aim of strengthening public order, significantly restrict fundamental human rights.

It is emphasised that, despite different historical and legal systems, most states provide special procedures for periods of special regime: the creation of separate criminal or military courts, simplification of pre-trial investigation forms, limitation of the terms of judicial control, the possibility of distant participation of suspects and defendants, as well as strengthening the supervisory functions of the prosecutor's office. At the same time, the need to ensure minimum procedural guarantees and compliance with international human rights standards during the special period is emphasised.

Focus is placed on the regulatory modernisation of criminal procedural legislation in foreign countries with the aim of strengthening national security in the face of terrorist threats. It was concluded that despite the absence of comprehensive regulatory framework for special criminal proceedings in most legal systems, some countries effectively ensure the adaptation of procedures through flexible constitutional, legislative and institutional instruments.

Key words: *criminal proceedings, special legal regime, human rights, legal adaptation, procedural restrictions, judicial control.*